

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Pinksteren 2018

Grenzen

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
22e jaargang nr. 3, Pinksteren 2018

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
Met alle winden meewaaien? 1
Thema: Grenzen 2
Op de groei - opvoeding 14
Onder de zon - jongeren 18
Johannestijd 20
Bestuur en instellingen 24
Allerlei 26
Internationaal 27
Boeken 29
Aankondigingen 32
Gestorvenen 34

Redactie

Jos van Damme, Jolanda Gevers Leuven, Thom Kloes, Marianne de Nooij, Marjolein te Pas, Judith Slokker

Redactie, financiën en advertenties

In beweging p/a Jos van Damme,
Weerskruislaan 96, 6721 BW Bennekom
tel. +31-6-10298186
e-mail: inbeweging@christengemeenschap.nl
(ook voor inlichtingen over abonnementen)
banknr. NL36INGB0009185951, BIC: INGBNL2A,
t.n.v. In beweging, 6721 BW Bennekom

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata

Michaelnummer 1 juni 2018
Adventnummmmer 1 oktober 2018
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@christengemeenschap.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

Illustratie vooromslag: Op de grens van zee en land

De Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen Adressen en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=zondagsdienst voor de kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 1825 AT, +31-72-5612697,
bgg +31-6-29343288, M zo 10, di 9 (info), do 10,
za (info), K zo 9 (info)
Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 1081 HL,
+31-20-6420769, bgg 4414949, M zo 10.30,
wo 9, do 10, za 9 of 11 (info), K zo 10.00 (info)
Antwerpen, H. Consciencelaan 107, B-2640 Mortsel,
+32-3-4406821, M zo 10, wo 9.30, do 10 in Olen
(info), vr 9.30, K zo 9.30 (info)
Arnhem, Brugstraat 5, 6811 MB, +31-26-3621769,
M zo 10 (info), do 9.00 (info), K zo 11.00 (info)
Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 2517 EG,
+31-6-47170136, M zo 10.15, di 10 Engelse dienst
(info), wo 10 (info), vr 10.30 (info), K zo 9.30 (info)
Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 3972 EJ, +31-343-
785 437, M zo 10.30, do 9.30, K zo 10 (info)
Eindhoven, Dorpstraat 122, 5504 HL Veldhoven,
+31-40-2221009, bgg 2520498, M zo 9.30 of 10.45
(info), wo 9.30 (info), vr. 9.30 (info), K zo 10 (info)
Gent, Kasteellaan 54, 9000 Gent (geen postadres),
+32-9-2334768, M za 10 (info), K za 9.30 (info)
Het Gooi, Veldweg 1, 1404 CV Bussum, +31-35-
5417957, bgg 6563160, M zo 10, K zo 11.15 (info)
Groningen, Lauwersstraat 3, 9725 HD, +31-594-659558,
M zo 10.30 (info), do 10 (info), K zo 11.45 (info)
Leeuwarden, Droevendal 9, 8911 KK, 0031-594-659558,
M zo 10.30 (info), wo 9.15 (info), K zo 9.45 (info)
Leiden, Vestestraat 49, 2312 SW, +31-71-5727618,
bgg +31-6-52342851, M zo 10.30 (info), do 10
Duitse dienst (info), K zo 10 (info)
Meppel, Catharinastraat 44, 7941 JG, +31-6-30507877,
M zo 10.30 (info), wo 10.30 (info), K zo 9.45 (info)
Middelburg, Lange Noordstraat 62 (geen postadres),
+31-118-583352, bgg +31-6-46616138, M za 10
(info)
Rotterdam, Lumeystraat 33, 3039 ZN, +31-10-2232317,
M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30, K zo 10 (info)
West-Brabant, Minckelersstraat 27 (geen postadres),
Breda, +31-76-5877409, bgg 5021945, M za 9.30
(info)
Zeist, van Tetslaan 4, 3707 VD, +31-6-50204989,
M zo 10.30, wo 9, do 8, vr 10 (info), K zo 9.30
Zutphen, Badhuisweg 27, 7201 GM, +31-575-769065,
M zo 10.30, di 9.15 (info), do 9.15 (info), K zo 10
(info)

Landelijk secretariaat: +31-70-3451506

Groot Hertoginnelaan 4

2517 EG Den Haag

e-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl

website: www.christengemeenschap.nl

Nadat in 1989 de Berlijnse Muur gevallen was, leek Duitsland weer een te zijn. Toch waren nog lang de sporen van 'de muur' te vinden; niet alleen in het landschap, ook in mensen werkte deze muur nog na. Na de val van de Berlijnse Muur heerste er een stemming van: dit nooit meer! Maar kennelijk zijn we nog niet zover, want bij Bethlehem en aan de Mexicaanse grens werd en wordt driftig gebouwd. Denk ook aan de prikkeldraadversperringen, opgeworpen om de stromen vluchtelingen te keren. Het zijn grenzen uit angst geboren.

Maar er zijn ook grenzen uit liefde geboren die – niet te los, niet te vast – gehanteerd worden tijdens het opgroeien van een kind. En er zijn 'sluiers' die onder speciale omstandigheden even opgelicht worden, waardoor onze innerlijke blik verruimd wordt. Een onzichtbare taalbarrière werd tijdens het eerste Pinksterfeest geslecht, maar wat toen door de apostelen uitgesproken werd, wordt nog lang niet door iedereen verstaan.

In deze 'In beweging' niet alleen bijdragen over grenzen – het is zomertijd, zonnetijd. Wie de de oeroude zonnetekens kent, die op Keltische heiligdommen het verloop van het jaar aangeven, zal wellicht iets herkennen in de tekens die in de Johannestijd op de casula van de priester te zien zijn. En de 'roepnaam' van de Christengemeenschapskampen is door velen die de kampen kennen uit even zovele zonnefragmentjes samengesteld. Verder is er het bericht van de bewindsdrager waarin veranderingen in de priesterbezetting worden aangekondigd. Er is een verslag van de landelijke muziekdag en berichten van de bestuurstafel, van over de grenzen en er worden weer twee boeken besproken.

Jolanda Gevers Leuven

Met alle winden meewaaien?

Als je door het raam naar buiten kijkt en daar de takken van de bomen heen een weer ziet zwaaien, dan zal je dat doorgaans niet verbazen. En dat terwijl bomen hun takken zelf helemaal niet kunnen bewegen. Je verbaast je daar niet over, omdat je weet dat we omgeven zijn door een luchtsfeer: het zijn de luchtbewegingen daarin – de wind – die de takken bewegen. Als je in de wereld om je heen kijkt, zijn er genoeg dingen waarover je je wel kunt verbazen. Niet alleen de vele wonderen van de levende natuur, maar ook wat mensen doen en laten: de aandacht en toewijding die mensen kunnen opbrengen en ook de vreselijke dingen die ze elkaar kunnen aandoen.

Met Pinksteren hoorden de leerlingen uit de hemel het geluid als van een machtige wind. Alsof ze zich op dat moment bewust werden van een sfeer die ons allen omgeeft, van de geest die werkt in de wereld en in de mens. Maar ze ontvingen ook elk individueel een vlammetje. Sinds die tijd hoeft de mens niet meer met alle winden mee te waaien, maar draagt de mogelijkheid in zich om zelf te bepalen in welke geest hij of zij wil leven en werken. Het is nog een lange weg, maar iedere mens in wie dit bewustzijn ontluikt is een onomkeerbare stap naar Wereld-Pinksteren.

Bart Hessen

Thema: Grenzen

Tijdens het eerste Pinksterfeest wisten de leerlingen van Christus de grenzen van de taal te doorbreken, zodat iedereen hen in hun eigen taal hoorde spreken (Handelingen 2: 7). In dit themagedeelte van het Pinksternummer over 'Grenzen' schrijft journaliste Hester Anschütz over het ervaren van grenzen in het dagelijkse leven. Geestelijk verzorger Ingrid Deij verkent de grens van het levenseinde. En tot slot betreedt Mathijs van Alstein (geestelijke en filosoof) in zijn bijdrage het grensgebied tussen bovenwereld en onderwereld, tussen het tijdelijke en het buitentijdelijke.

Is de grens een einde of een begin?

door Hester Anschütz (journalist, gemeente München)

"Alleen de vogels vliegen van Oost- naar West-Berlijn. Worden niet teruggefloten, ook niet neergeschoten. Over de muur, over het IJzeren Gordijn, omdat ze soms in het westen soms ook in het oosten willen zijn," zong het Klein Orkest in 1984. Inmiddels is de Berlijnse

muur neergehaald. De mens maakt grenzen, maar de mens kan ze ook overwinnen. Een grens is als een januskop met twee gezichten, een grens beschermt, maar kan ook buiten-sluiten. En wat gebeurt er op het spannende grensvlak?

Grenspaal 171 op de grens tussen Nederland en Duitsland bij Aalten

"De eerste keer dat ik met mijn ouders over de grens van ons land op vakantie ging, keek ik vol verwachting naar buiten uit het auto-raampje... maar er veranderde niets! We waren over de grens, maar ik zag nog precies hetzelfde landschap, dezelfde bomen, dezelfde huizen." Wat een gevoel van teleurstelling spreekt er uit deze grenservaring van een kind, waar een grens niet zichtbaar bleek. Wat is een grens? Een scheiding en overgang tussen twee verschillende dingen, maar dat kan dus zowel zichtbaar als onzichtbaar zijn.

Zichtbare grenzen zijn er wel, zoals geografische natuurlijke grenzen: rivieren, zeeën en bergen, of de overgang tussen dag en nacht. En onze eigen huid, als fysieke grens tussen je lijf en de buitenwereld. Maar alle andere grenzen zijn onzichtbaar, zoals vele landgrenzen, politieke, economische en culturele grenzen. Deze grenzen zijn middelen om ordening aan te brengen en om macht uit te oefenen. Maar als deze grenzen door mensen zijn bedacht, dan kunnen ze ook door mensen worden neergehaald.

Groot en grenzeloos

Tien jaar geleden vertrok ik over de grens tussen Nederland en Duitsland, naar München. Daar rijd je ineens, met een geleend VW-busje met al je lieve meubeltjes van Amsterdam naar München, 880 kilometer over de Duitse grens, iets wat je al zo vaak hebt gedaan, op weg naar vakantieoord. Maar deze keer is het anders, deze keer is het niet slechts het voorbijrijden van het bord met daarop 'Bundesrepublik Deutschland' en de toegestane snelheden, deze keer is het de grens over naar een nieuw leven. Een ware sprong in het onbekende. Weg van alles wat mij vertrouwd was, want niet alleen ging ik in een ander land leven, in een andere cultuur, waar ze een taal spraken die ik niet sprak, maar ik ging ook samenwonen en dat in een samengesteld gezin. Een heleboel stappen over een heleboel grenzen van het vertrouwde. Mijn moeder, vrienden en collega's hadden me cadeautjes, kaarten met bemoedigende woorden en mooie

kaarsjes meegegeven. Dat heeft mij geholpen de stap over de grens te zetten, want een grens overgaan vraagt naast nieuwsgierigheid en zin voor avontuur, ook een gezonde dosis moed.

Ik herinner me van de eerste tijd in mijn nieuwe woonplaats vooral, dat ik alles zo gróót vond. Ik verdronk in de ruimte op de pleinen, in de straten en parken, alles leek zo enorm. Ik voelde me er hulpeloos door en klein en zonder houvast. Bij jonge kinderen kun je dit gevoel ook waarnemen. Als een baby onbeschermd in een enorme ruimte komt, voelt het zich vaak ook ongemakkelijk; tenzij hij bij zijn moeder of vader kan wegkruipen, houvast zoeken bij het vertrouwde. Te veel open ruimte, zonder begrenzing, geeft ons mensen een ongemakkelijk en onveilig gevoel. We hebben grenzen nodig om de wereld te kunnen begrijpen, te kunnen definiëren. Het woord 'definitie' komt niet voor niets van het Latijnse *finis*, wat 'einde' betekent.

Nooit door het rode licht

Als je in een vreemd land gaat wonen, kom je veel grenzen tegen, die jouw anders zijn benadrukken en soms zijn deze grenzen héél subtiel. We leven allemaal binnen onze eigen 'onzichtbare' grenzen, onze leefregels. Grenzen die in een samenleving aangeven hoe je je te gedragen hebt: je behoort niet zo maar iets op straat kapot te maken, of iemand uit te schelden. Doe je deze dingen, dan ziet men ze als ongewenste grensoverschrijdingen.

Als je nieuw bent in een samenleving of in een groep, ken je de onuitgesproken grenzen meestal niet. Daardoor voelen nieuwkomers zich vaak buitengesloten. Het maakt ook onzeker, want misschien ben je al zonder het te weten over een grens heen gegaan en heb je iemand beledigd? Bijvoorbeeld in een vreemde taal (in het Duits wordt de term 'idiot' als een sterkere belediging ervaren dan in het Nederlands) of in de sociale omgang met mensen (Duitsers kijken me toch vaak nog geschokt aan, omdat ik té direct ben in het gesprek of te open) of gedrag (in München zie je niemand door het rode licht lopen bij een voetgangers-

stoplicht, laat staan fietsers. Kom daar in Amsterdam maar eens om). Als ik als blanke Nederlander dit in een land als Duitsland, dat zo dicht bij mijn eigen vaderland ligt, al zo sterk ervaar, dan kun je je voorstellen hoeveel grenzen en barrières iemand uit een land als Syrië ervaart bij emigratie naar Nederland.

De ongeschreven wetten hebben een functie, ze houden een sociale gemeenschap bij elkaar, dat ervaar je in het klein in je relatie en in je gezin, maar ze kunnen ook benauwend werken. Ieder moet persoonlijk ervaren wanneer het tijd is ze te bewaken of ze juist op te rekken. Dat geldt natuurlijk ook voor onze fysieke grenzen, zowel op emotioneel als lichamelijk vlak. Onze persoonlijke ruimte is circa één meter, bij vreemden zelfs drie meter. Komen mensen dichterbij, dan voel je je ongemakkelijk. Dat merk je zodra je je in een volle metro of lift moet wringen en dicht tegen anderen aangedrukt staat.

Op het lichamelijk vlak gaan we bij het sporten graag over grenzen, het moet altijd sneller en beter. Om niet overtraind te raken of blessures op te lopen, is het daarbij wel verstandig te weten waar je de grens trekt, dat helpt om jezelf te leren kennen.

Ken u zelf

Grenzen laten voelen waar jij zelf eindigt en de ander begint. Een mens heeft grenzen nodig, anders kan hij niet waarnemen. "Wie zichzelf definieert, heeft daar per definitie de ander voor nodig", zegt auteur Tommy Wieringa in een documentaire die hij over de Nederlandse grens maakte. In zijn documentaire merkt Wieringa op dat de grens dé plek is waar contact is. Vaak in de vorm van conflicten en ruzies, maar ook hier geldt de januskop, want een ontmoeting kan ook positief uitpakken. Wie zich op een grensvlak beweegt, ervaart uitwisseling. Dat is alleen mogelijk als je open staat voor

het vreemde dat je daar ontmoet. Wie geen interesse voor het andere aan de andere kant van de scheidslijn heeft, zal binnen zijn grenzen blijven en het vreemde als vijandig ervaren.

Een grens kan ons beschermen, zowel ons lichaam als onze psyche, tegelijk geeft zij de mogelijkheid om nieuwe dingen te leren, als je haar oversteekt. Over een grens heen gaan, letterlijk of figuurlijk, betekent altijd dat je iets nieuws ontdekt en jezelf leert kennen. Hoe vaker je grenzen slecht, hoe meer je ervaart dat het nieuwe aan die andere kant niet zo eng is als je dacht en dat het tijd vraagt en een open oor en hart om het nieuwe tot iets eigens te maken. Dan kun je zelf ervaren, dat grenzen vooral in onze eigen hoofden bestaan.

De emigratie naar Duitsland heeft mij veel diepgaande grenservaringen gegeven, die ik nooit had willen missen. Ze hebben me tot wereldbewoner gemaakt. Ik heb innerlijke vergezichten beleefd, die ik nooit had gehad, als ik in Nederland was gebleven. Ik herken ze

Griekse januskop (400-300 v. Chr.), Tarente Italië

bij andere 'landverhuizers'. Als je in een ander land hebt geleefd, je hebt verbonden met een vreemde cultuur, je hebt laten veranderen door die ervaring, dan sta je anders in de wereld. Het maakt nationalisme minder belangrijk en landgrenzen minder scherp, maar het breekt ook innerlijke grenzen af, omdat je ervaart dat we allemaal mensen zijn.

Schaatsen op natuurijs

Als grenzen door onszelf zijn bedacht, dan is het mogelijk ze te overwinnen, op alle niveaus. Dan is het doel van een samenleving gebaseerd op vrijheid in het geestelijke leven, gelijkheid in het rechtssysteem en broederschap in de economische wereld binnen handbereik. Maar waar te beginnen? Allemaal emigreren is misschien wat te veel gevraagd, maar een rondje schaatsen op natuurijs misschien? "Met schaatsen glijd je over de gebruikelijke grenzen van sociale klassen en religieuze bloedgroepen heen. Schaatsen verbindt", meenden twee hoogleraren theologie deze winter in Trouw. Ze bogen zich over het fenomeen 'schaatskoorts' in Nederland. Schaatsen op natuurijs, wat Nederlanders graag doen – ik ook! – geeft een gevoel van gelijkwaardigheid. We schuiven krassend op onze ijsers over bevroren water, daarbij de grens van land en water overstijgend. Help je de mensheid graag een eindje op weg richting het doel van eenheid en gelijkwaardigheid, dan is een rondje op het ijs een prima begin.

Bronnen:

- Leonie Meltzer, 'Der Kreis der Grenzen: Die Frage nach dem Anfang und dem Ende. Ländergrenzen?, nicht daß ich wüsste, sagte der Storch', Ludwig-Maximilians-Universität München, Wintersemester 2015/2016.
- www.trouw.nl/relgie-en-filosofie/schaatsen-een-minimalistische-sobere-sport-echt-protestants~a96f8c65/
- Tommy Wieringa, 'De grens', Limburg, 24.03.2013, VPRO, www.youtube.com/watch?v=707hXMcURIA

Een streep

Ik trok een streep;
tot hier,
nooit ga ik verder dan hier.

Toen ik verder ging
trok ik een nieuwe streep
en nog een streep.

De zon scheen
en overal zag ik mensen,
haastig en ernstig,
en iedereen trok een streep
iedereen ging verder.

Toon Tellegen (1941)

*Uit: Er ligt een appel op een schaal.
Querido, 1995*

De twijfel is de grens van het menselijke weten
die alleen de blinde gelovige kan overschrijden.
Adelbert von Chamisso

De mens is vrij en zonder grenzen, niet in wat
hij maken of genieten wil, maar in wat hij wil
ontberen. Alles wat hij wil kan hij ontberen.
Jean Paul

Aan de grenzen van het geduld beginnen de
conflicten.
Oscar Wilde

Heer, geef me een visioen. Help me in te zien
wat vandaag mijn opgave is. Welke grenzen
moet ik daarvoor overschrijden?
Henri David Thoreau

Nieuwsgierigheid houdt mij levendig – de interesse in wat de grenzen van mijn ervaring openbreekt. Zij laat mij groeien wanneer zij mij aan mijn grenzen brengt en mij daar overheen laat zien en laat gaan. Denken wat ondenkbaar is, ervaren wat onervaarbaar lijkt, totdat er uit de veelheid aan mogelijkheden een nieuw beeld van de werkelijkheid ontstaat.
J.W. von Goethe

Grenservaringen rond leven en dood

door Ingrid Deij (gemeente Zeist)

Rondom de conceptie en de geboorte van een kind, maar ook rondom een overlijden, kunnen we ervaringen opdoen van 'over de grens'. Dat is niet iets wat overweldigt, het zijn eerder subtiele indrukken en ervaringen die je overkomen. Pas in de terugblik kun je iets ervan herkennen, wat groter is dan jijzelf. Zo'n moment blijft je bij. Ook stervenden maken dit soort ervaringen door. De wereld om hen heen wordt voor hen al transparant voor de stralende wereld over de grens.

De bus

Het gebeurde in januari 1982, ik was 33 jaar en had de Christengemeenschap pas een paar maanden eerder ontdekt. Mijn schoonmoeder was ernstig ziek en we voelden wel aankomen dat zij over enige tijd zou overlijden. In dat bewustzijn hielden we een familieberaad, want

moeder voelde zich ellendig. Ze kon niets meer binnenhouden en leek uitgedroogd te zijn. Inderdaad moest ze de volgende dag naar het ziekenhuis om vocht toegediend te krijgen door een infuus. Alles was onzeker. Maar, ze bloeide op en het leek ineens een stuk beter te gaan. Een paar mensen die haar dierbaar waren kwamen op dinsdag op bezoek. Op woensdag kwam ik uit mijn werk nog even bij haar langs. Mijn man was die middag met onze jongens op bezoek geweest en ik wilde haar zelf ook nog even zien. Bij het binnengaan van het ziekenhuis overkwam me iets vreemds: ineens wist ik niet meer hoe laat de bus zou vertrekken waarmee ik naar huis toe kon. De portier van het ziekenhuis kon het me ook niet vertellen. Met lichte verwondering hierover liep ik naar de ziekenkamer. Daar trof ik ook mijn schoonvader, samen met een buurvrouw die

hem had gebracht. We hadden een heel gesprek met elkaar, over familiezaken, die moeder en ons toen bezig hielden. We namen afscheid, ik sprak nog even met de verpleegkundige en we liepen naar de lift.

Toen hoorden we snelle voetstappen achter ons: de verpleegkundige riep ons toe "kom snel, ze sterft!" Weer in de kamer aangekomen hoorden we nog net haar laatste adem. Waarschijnlijk een hartinfarct. Perplex gingen we zitten. De buurvrouw trok zich terug. Er volgde een snelle poging tot reanimatie door de hoofdzuster, waarbij onderwijl gevraagd werd aan welke ziekte mevrouw leed. Natuurlijk stopte ze ermee, toen ze hoorde hoe ziek moeder was. Ineens waren mijn schoonvader en ik alleen met moeder. Hij zei zachtjes, verbaasd: "Nu al?" Liefdevol streek hij over haar wang, gaf haar een kus op het voorhoofd en schoof de trouwring van haar vinger.

Verwonderd bedacht ik: als ik die bus had genomen, zou ik er niet bij geweest zijn op dit cruciale moment. Maar nu hadden vader en ik dit samen meegemaakt. Dat voelde niet als toeval, eerder als een stille vraag om hem bij te staan. Ik hielp hem met het opbellen van familieleden. In de dagen erna hielp hij mij om mijn angst voor een opgebaarde gestorvene te overwinnen en bij haar te zitten met liefde in mijn hart.

In de maanden erna droomde ik een keer van haar. Ze was in het wit gekleed. Toen ik haar vroeg waar ze nu was, zei ze: "Ik ben altijd waar Papa is." In de 24 jaar dat mijn schoonvader nog geleefd heeft (hij werd 99 jaar) heb ik onhoorbaar steeds haar vraag gevoeld: 'Zorg jij een beetje voor Papa?'

Terugkijkend herkende ik dat verwonderde, zacht wakkere gevoel, dat het er niet toe deed of ik die bus zou halen. Kennelijk wilde moeder graag dat ik erbij zou zijn. Dat zachte gevoel heeft me later nogal eens geholpen om innerlijk aanwezig te kunnen zijn als de situatie dat vroeg. Zeker bij mijn werk als geestelijk verzorger in het hospice, als ik ineens voor iets onverwachts kwam te staan. Je reageert dan vanuit dat innerlijke voelen.

Pas achteraf kon ik onderscheiden wat er eigenlijk gebeurd was.

Ervaringen van stervenden

Een stervende ziet vaak meer dan wij. De grenzen van het bestaan worden doorzichtig. Een overledene wordt naast het bed waargenomen: "Kijk daar, mijn zus die vorig jaar gestorven is." Of, heel praktisch, een dag voor overlijden: "Waar moeten al die mensen zaterdag parkeren, er is dan markt bij de kerk." Iemand die uit een coma ontwaakt en zegt: "Nu ben ik niet bang meer, het is daar zo mooi."

Een mevrouw in het hospice met vijf volwassen kinderen reageerde bij ieder kind anders, vanuit een soort helderziendheid die ze eerder niet had. Eén dochter had op een dag buiten, bij de vuilnisbakken, een afgedankte sjoelbak gevonden en die op de gang gezet. Ze komt bij moeder binnen en die zegt meteen: "Ja, een potje sjoelen, dat lijkt me wel wat." Een zoon komt binnen en merkt dat ik met haar diep in gesprek ben over religie. Hij, verbaasd: "Moeder heeft het daar nog nooit over gehad, met mij heeft ze het over auto's en zo."

Ook tussen bewoners van het hospice onderling speelt zich soms iets bijzonders af. Er was een licht verstandelijk gehandicapte man opgenomen, laten we hem Arie noemen, die zijn leven lang op een vorkheftruck in een fabriek had gewerkt. Ook zijn vrouw was zwakbegaafd. Hun enige zoon was zwaarder gehandicapt en werd af en toe in zijn rolstoel met een busje gebracht om zijn vader te bezoeken. In de kamer tegenover Arie, leefde een alleenstaande vrouw, Annie, die contact legde met hem, ze ging in haar rolstoel vaak even bij hem zitten. Zo raakte ze ook betrokken bij de jongen en zijn moeder, toen Arie's verjaardag feestelijk gevierd werd in de grote kamer van het hospice. Het was allemaal zo eenvoudig en tegelijk zo ontroerend hoe dat toeging. Zelf was Annie nogal bang om te sterven. Het was dan ook heel wat voor haar toen Arie was gestorven, de dood kwam nu wel erg dichtbij. Maar een paar dagen later

'Avondwandeling', Han Mes (2018)

vertelde ze dat ze van Arie had gedroomd. Hij had haar gezegd: "Annie, kom maar, meisje. Het is hier goed hoor, wees maar niet bang." Een paar dagen later kon ook Annie haar weg vinden.

Stralende blik

Een vriendin vertelde me over het sterven van haar broer Jan, die zijn leven had doorgebracht in een heilpedagogisch instituut. Bij haar was het geen zacht, wakker gevoel, maar een innerlijke stem. In haar eigen woorden: "Ja, dat was een diepgaande ervaring, het sterven van mijn broer Jan. Hoe hij in die laatste minuten, zo kwam het op mij over – of misschien heb ik iets meebeleefd? – na een 'steile klim' waarin zijn ademhaling heel

krachtig en ritmisch was, bij wijze van spreken op adem kwam. Zijn adem werd luchtig, bevrijdde zich uit de zwaarte. Op het moment dat hij vóór de drempel stond en een blik wierp in het land dat hij nu ging betreden, kwam een ongekennde verbaasde en stralend blijde blik in zijn ogen. Ik zou het niet als een hemelse blik willen betitelen, het was nog een aardse blik en hij wilde nog een woord zeggen. Het begon met een m. Ik ben er ook van overtuigd, dat in ieder geval mijn moeder er was om hem te verwelkomen. Hij had haar tijdens die laatste moeilijke maanden al vaker gezien. Jan was helderziende. Ik vond dit stralende blijdschapsgevoel ergens anders zo uitgedrukt: een ongelooflijk geluksgevoel, om daar het licht te zien. Ook bijzonder was,

dat toen Jan aan die klim begon, een stem in mij zei: afblijven, mond dicht. En dat heb ik gedaan."

Openstaan voor grenservaringen

Grenservaringen overkomen je, je kunt ze niet afdwingen. Wel kun je je oefenen om innerlijk present te zijn voor wat wil overwaaien uit de wereld van de geest. Een manier om je daarin te oefenen is om je voor het slapengaan met iets bezig te houden en dat als vraag in de nacht mee te nemen. Wellicht merk je de volgende ochtend, dat er op je akkertje is gewerkt en dat je iets toevalt wat je eerder niet had gezien of bedacht.

Zo kunnen we ook met onze gestorvenen contact zoeken, door ze voor het slapengaan innerlijk voor ons te zien en hen iets te vertel-

len of te vragen. Stel je daarbij voor dat je niet zelf de vraag stelt, maar dat de gestorvene dat aan jou vraagt – een advies van Rudolf Steiner. In de ochtend, nog in bed, of zomaar bij het scheren of onder de douche, kan er dan een nieuwe gedachte bij je binnenkomen. Die lijkt uit jezelf te komen, maar is een antwoord van de gestorvene. Het vraagt die zachte wakkerheid van je om het niet te verslapen, is mijn ervaring.

Je kunt het ook opnieuw proberen, een aantal keren, tot je zo'n geschenk uit de wereld van de geest van binnen kunt herkennen. Die wereld is veel dichterbij dan we meestal denken!

De sluiers van onwetendheid: over insluiting en uitsluiting

door Mathijs van Alstein (geestelijke gemeente Zeist)

"Wat betekent het dat de uren van het licht en van de duisternis door dezelfde cirkel worden weergegeven?" Deze vraag stelt de geheimzinnige hoofdfiguur in de roman 'Austerlitz' van W.G. Sebald, in zijn poging het wezen van de tijd te doordringen. Een klok, zo zegt hij, heeft hij altijd iets belachelijks gevonden, iets fundamenteel leugenachtigs, alsof de platte cirkel met cijfers en wijzers erop alleen maar kan vervlakken wat in zichzelf nooit vlak is: die diepe stroom, niet zo zeer van gebeurtenissen maar van wat die gebeurtenissen eerst mogelijk maakt, die zachtzinnige wisseling van licht en donker die haar zegen onophoudelijk over de aardbol schuift en die door geen getal of cirkel recht gedaan kan worden. Is de tijd, zo meent Austerlitz, niet iets waar wij ook uit kunnen vallen?

Het tijdeloos worden van de tijd

De sluier tussen ons en die andere kant van de dingen, waar de wereld niet voortschrijdt

maar tot stilstand komt en de ruimte onlichamelijk wordt, is dunner dan wij vaak menen: "Zoals destijds", zei Austerlitz, "de onontdekte overzeese continenten buiten de tijd lagen, net zoals tot voor kort de achtergebleven en vergeten gebieden in eigen land, zo bestaat het buiten-de-tijd-zijn zelfs nu nog in een door de tijd beheerste metropool als Londen. De doden bevinden zich immers buiten de tijd, de stervenden en de vele zieken die thuis of in een ziekenhuis liggen, en niet alleen zij, want er is maar een bepaalde hoeveelheid persoonlijke tegenspoed nodig om ons af te snijden van elk verleden en iedere toekomst." (1)

In de tijd is jachtigheid en het vage gevoelen niet genoeg tijd te hebben; op de rand van de tijd worden de dagen trager. Aan de andere kant van de tijd ten slotte worden verleden, heden en toekomst gelijk aan elkaar en heerst dat wonderlijke dieptepunt van de wereld dat de filosofen het *nunc stans* noemden: het tijdeloos worden van de tijd, het binnen-

Vorst Andrej op het slagveld (uit L. Tolstoj, 'Oorlog en vrede')

schuiven in die dimensie, waar buiten de tijd onze doden en goden vertoeven.

De zieke, de stervende, de wanhopige, zij weten van deze rand en kennen haar geheimen; niet veel tegenspoed is nodig, zo weet Austerlitz, om van de buitenkant der dingen weg te tuimelen en andere werelden binnen te glijden. Zo vergaat het ook vorst Andrej in *Oorlog en Vrede* van Leo Tolstoj, wanneer hij op het slagveld getroffen wordt door het wapen van een Franse soldaat en buiten de wereld valt. "Het deed even pijn, maar het ergste was dat de pijn hem afleidde en hem belette verder te zien wat er gebeurde. Wat is dat nu? Val ik? Mijn benen willen me niet meer dragen, dacht hij, en viel op zijn rug. Hij opende zijn ogen, in de hoop te zien hoe de worsteling van de beide Fransen en de kanonnier zou aflopen, of de roodharige kanonnier gedood was of niet en of het stuk veroverd was of gered. Maar hij zag niets. Boven hem was niets dan de hemel – de hoge hemel, niet helder maar toch onmetelijk hoog,

met grijze wolken die traag voorbij zeilden. Hoe rustig, hoe vreedzaam en plechtig, dacht vorst Andrej. Heel anders dan al dat hollen, schreeuwen en vechten... Hoe heel anders glijden die wolken langs die hoge, eindeloze hemel! Hoe komt het dat ik die hoge hemel niet eerder heb gezien? En hoe goed dat ik hem nu toch ontdekt heb! Ja! Alles is ijdelheid, alles is onecht, alles, behalve die oneindige hemel. Er is niets, niets, dan dat. En zelfs die hoge hemel bestaat niet, er is niets wezenlijks buiten vrede en rust. Goddank." (2)

Wat is werkelijk?

In de wereld zijn wij overgeleverd aan onszelf en de anderen en ingesloten door onze bezigheden, wat die ook mogen zijn. Dit duurt zolang het ondoorbroken blijft. Binnen deze insluiting voelen wij ons veilig. Maar dit gevoel van veiligheid kan snel vals blijken. De rand van de wereld loert en wanneer de slag van het lot ons treft en we buitengesloten worden, niet zozeer van onszelf maar van

alles wat wij tot dan voor waar aannamen, komt de tijd aan haar grenzen en dreigen wij onszelf en de anderen te verliezen. Wat is werkelijker: de worstelende soldaat van Napoleon, of de wolken aan de hemel boven Austerlitz?

Wat is werkelijker: de ingang van de metro bij Liverpool Station of de poort naar de onderwereld die de droefgeestige hier waarneemt, de doden die hier wonen, hun skeletten rustend in de donkere aarde, bovenop het middeleeuwse krankzinnigengesticht dat hier ooit was, op precies deze plek, alleen nog navoelbaar voor wie buiten de tijd wandelt? Want dit is inderdaad wat Austerlitz beleeft: "Als ik in het station was", zei Austerlitz, "probeerde ik mij telkens weer bijna dwangmatig voor te stellen waar in de ruimte, die later met andere muren was doorsneden en nu opnieuw veranderde, de kamers van de bewoners van dat asiel waren geweest. En dikwijls vroeg ik me af of het leed en de pijnen die zich daar eeuwenlang hadden opgehoopt ooit werkelijk waren verdwenen, of wij er niet ook nu nog door omringd waren als we door de hallen en over de trappen liepen, zoals ik soms meende te voelen aan een koude windvlaag rond mijn voorhoofd." (3)

De wanhopige en de ingewijde

Grenzen vervagen voor wie zich op de rand der dingen beweegt. En het is daar, waar de wereld aan het schuiven gaat, dat de ervaring van de wanhopige de baan kruist van die van de ingewijde: is niet inwijding de omzetting van leed in inzicht? Smart drukt ons neer en verdriet stemt deemoedig, maar kan in de deemoed ook de moed gevonden worden om door te breken in andere werkelijkheden?

Welk verdriet en welke moed waren het, die de jongeling in de tempel van Sais ertoe brachten de beeltenis van Isis te onthullen (4)? *Be behind there what may – I raise the veil!* (5). Moge erachter liggen wat wil – ik licht de sluier! Niet zonder reden worden moed en wanhoop in onze taal samen gedacht: in Sais spreekt en handelt niet meer de geslagene,

de gevelde Rus of de nachtelijke dwaler in Londen, maar wel diens hervonden kracht.

De wisselwerking van werkelijkheden, de ene al dieper dan de andere, is een oud motief in de metafysica. Voor Plato bestaan de dingen in hun waarheid niet hier – waar ze slechts een schaduwzijn hebben voor ontgeestelijkte zintuigen – maar wel daar, aan de andere kant van alle schijn, aan de buitenkant van het verduisterde gewelf dat wij wereld noemen. Deze wereld is niet de ware. Pas wie de grot van de zintuigen overstijgt vindt de grond der dingen, de wereld van de ideeën, die vanuit de geesteswereld haar donkere afbeeldingen naar beneden werpt (6). De ingewijde is degene die de uitweg vindt. Ingesloten zijn uiteindelijk slechts dwazen en neofieten.

Deze leer van de dubbele wereld, van het ware 'ginder' en een onwaar 'hier', komt van ver voor Plato en reikt tot ver na hem. De Indische meditant sprak van de sluier van Maya; Nietzsche noemde het christendom platonisme voor het volk (7). De twintigste-eeuwse ingewijde wees op een wachter aan de drempel, die ons in de slaap terugwijst (8).

Gedachten ontlenen hun kracht aan de werkelijkheid waaraan zij ontleend zijn. Deze drie modificaties van hetzelfde denkbeeld putten uit een zelfde bron. Precies daarin ligt ook hun toekomst: de leer van de dubbele wereld is, in tegenstelling tot wat vandaag vaak gemeend wordt, niet achterhaald. Het grensgebied tussen de verschillende werelden blijft, ondanks de voedingsbodem van een eeuwenlange traditie, grotendeels onontgonnen terrein.

Onwetendheid een zegen?

Zo is het geen toeval dat helemaal aan het eind van het net afgelopen millennium, en wel in de Paastijd van het jaar 1999, de grote massa nogmaals voor deze beslissende imaginatie van in elkaar verstrengelde werelden geplaatst werd. De actiefilm *The Matrix* is, ook bijna twintig jaar later, nog steeds veel meer dan visueel geweld uit Hollywood. In deze film wordt met betoverend vernuft getoond

hoe de zintuiglijke wereld een illusie is die erop wacht doorgeprikt te worden. Daarbij is het wezenlijke niet dat deze wereld verlaten kan worden; wezenlijk is dat ernaar terugverlangd wordt.

Ignorance is bliss, horen we hier een verrader zeggen, onwetendheid is een zegen. Of dit juist is, is de vraag, voor de struisvogel stormt het beslist niet minder hard. En toch weerklinkt hier, uit de mond van iemand die de inwijding niet verdraagt, een diep verlangen dat leeft in elk van ons: iets in ons weerstreeft de verlichting. Wij willen ingesloten blijven, de sluier wil gedrapeerd zijn. Onze schijnwereld mag niet barsten! In al onze onwetendheid weten wij immers dit ene maar al te goed, al dan niet bewust: niet alleen wordt het randgebied van de geest pas in smart en leed betreden, ook de inhoud zelf van de geest-ervaring smaakt bitter – als het niet in de mond is, dan wel in de maag. (9).

Bitterheid verliest haar rancune

Friedvoll stehe ich zur Welt, zegt Christus, in vrede ben ik met de wereld. Maar wat ziet deze vrede? Zoals het oog zichzelf niet ziet, zo is ook de vrede niet op zichzelf gericht. Het geweld vraagt om de blik van de geweldloze. En dus wandelt de verteller in Austerlitz door de straten van Londen en Praag en Antwerpen met de onuitgesproken vraag hoe het boze in de wereld kon komen. Hij doorvorst het grensgebied tussen bovenwereld en onderwereld, tussen het tijdelijke en het buitentijdelijke, en vindt daarbij in de stroom van zijn overpeinzingen, niet eens onverwacht, een zachtmoedig ritme dat blijk geeft van een wandelen met Christus.

Dit wandelen is niet sentimenteel. De vrede in dit boek is niet goedkoop. Ze wortelt in de zachtzinnigheid van iemand die buiten de wereld viel en nu het ware zijn verdraagt. Hier klinkt de stilte van de buitenstaander die

'De grot van Plato', Michiel Coxie (1499-1592). Leuven

binnen raakte, de uitgeslotene die omarmd werd en met geduld observeert. De bitterheid verliest haar rancune. Moge erachter liggen wat wil – ik licht de sluier! Dit woord spreekt niet alleen de jonge man in Sais, die we later herkennen als de koning die mirre brengt aan het Jezuskind, daarna als de jongeman die bij Naïm ten grave wordt gedragen (10). Nog later herkennen we hem als de grondlegger van het manicheïsme en nog weer later als de graalkoning Parzival. Dit spreekt ook iedereen die met Austerlitz bereid is uit de tijd te glijden en in de schemering op te gaan. Dit spreekt iedereen die met Plato de grot

verlaat, die met Nietzsche tot aan de rand van de waanzin gaat, en die met de meester de wachter aan de drempel nadert. Dit spreekt iedereen die met vorst Andrej op het eigen slagveld staat en verslagen wordt, neergehaald, verlamd en buitengesloten, om dan de blik naar boven te richten en de wolken te zien, die stil langs de hemel glijden, zoals ze altijd al deden, weg van alle vlakke klokkenleugens. Dit spreekt iedereen die de vrede zoekt en vindt, met die nieuw vertrouwde smaak in de mond en in de maag – de bitterzoete bodem van al wat is.

- (1) W.G. Sebald, *Austerlitz, De Bezige Bij, Amsterdam, 2006, p.116-7.*
- (2) Leo Tolstoj, *Oorlog en Vrede, G.A. Van Oorschot, Amsterdam, 1966, p.346.*
- (3) W.G. Sebald, *Austerlitz, De Bezige Bij, Amsterdam, 2006, p.149.*
- (4) Novalis, *Die Lehrlinge zu Sais, in: Gedichte und Romane, Manesse Verlag, 1968, p.49-105.*
- (5) Sir Edward Bulwer-Lytton, *Zanoni: A Rosicrucian Tale, Garber, New York, 1989, p. 223.*
- (6) Plato, *Constitutie, Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1991, p. 170-3.*
- (7) Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse, Vorrede.*
- (8) Rudolf Steiner, *GA 233 Die Weltgeschichte in anthroposophischer Beleuchtung, 9^e voordracht.*
- (9) W.G. Sebald, *Austerlitz, De Bezige Bij, Amsterdam, 2006, p.116-7.*
- (10) Lukas 7, 11-17.

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding – van voor de geboorte tot na de puberteit – aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. In deze bijdrage vertelt Loïs Eijgenraam over het omgaan met grenzen bij kleine en grote kinderen.

Bakeren en grenzen

door Loïs Eijgenraam (gemeente Zutphen)

Bakeren en grenzen. Wat hebben deze twee met elkaar gemeen? Veel. In dit artikel worden verschillende aspecten van bakeren beschreven. Allereerst kijken we naar het bakeren van pasgeboren kinderen en de herkomst van het bakeren. Op een dag worden de bakerdoeken opgeborgen en wordt het kind niet meer in doeken ingewikkeld. Toch blijken er veel ingewikkelde kinderen onder ons te zijn. Dit schrijven eindigt met een beeld hoe bakerdoeken in de eigen biografie gerecycled kunnen worden en onmisbaar blijken te zijn. Wie wat bewaart die heeft wat ...

Bakeren

Als kind heb ik vele jaren met Kerst onderstaande tekst in de kerk en thuis tijdens het bijbellezen als afsluiting van de kerstmaaltijd gehoord: "En het geschiedde, toen zij daar waren, dat de dagen vervuld werden, dat zij baren zou, en zij baarde haar eerstgeboren Zoon en wikkeld Hem in doeken en legde Hem in een kribbe, omdat voor hen geen plaats was in de herberg." (Lucas 2: 6-7). 'En wikkeld hem in doeken...' riep bij mij als kind een warm, geborgen gevoel op. Hoe het wikkelen er precies uit zag wist ik niet, het klonk en voelde in ieder geval behaaglijk. Toen ik twintig jaar was, kreeg ik mijn eerste kleuterklas op een vrije school. Met Kerst speelde ik samen met de kleuters het kerstspelletje en opeens stond daar het beeld van een Kind in doeken gewikkeld weer voor mij. De engel met de ster bracht bij Maria en Jozef

in de stal één van de poppenkinderen, waar in de maanden daarvoor dagelijks in de klas mee gespeeld werd. Een poppenkind, gewikkeld in een witte doek, een gouden band zorgvuldig rondom het lijfje van de pop aangebracht zodat het doek goed vast bleef zitten. Behoedzaam droeg de engel het kindje en legde het in de armen van Maria. Het Kindje in doeken gewikkeld werd drie weken lang iedere dag weer door de engel met de ster naar Maria en Jozef gebracht. Drie weken lang lag een warm, ingebakerd poppenkind in een houten wiegje in de klas.

Misschien verbeeld ik het mij, maar ik bewaar warme herinneringen aan het vrije spel van kleuters in de Adventtijd. Alsof het beeld van het in doeken gewikkelde, ingebakerde oer-Kind ook hen omhulde en inspiratie schonk, zodat zij weken lang de gouden sterren van de hemel speelden.

Ik mocht moeder worden en ook mijn kinderen werden in warme bakerdoeken gewikkeld. Bakerdoeken die hen hielpen rustiger te slapen. Bakerdoeken die een extra laagje bescherming boden als overgang van ongeboren zijn en door zeven beschermende 'vliezen' omhuld te worden naar een wereld, waarin je het als kind met vele laagjes minder moet gaan doen. De zeven voorgeboortelijke vliezen of omhulningen die het ongeboren kind 'inbakeren' zijn:

- De huid van het kind zelf, de huid die bedekt is met beschermend huidsmeer;
- De amnionholte, het vruchtwater en het amnionvlies ook wel helmvlies genoemd;

- Het beschermende vlies van opgenomen zijn in een zwaartekrachtvrije omgeving;
- De chorionholte met de dooierblaas of dooierzak en het chorionvlies;
- De placenta die gevormd wordt door de navelstreng met hechtsteel, de chorionvlokken, chorion en de baarmoederholte;
- Decidua capsularis (cythrofoblast) en decidua basalis (chorionwand of syncytiotrofoblast), de voedingsweefsels die het embryo omhullen;
- Als laatste vlies, het gehele lichaam van de moeder, het lichaam dat als een grote bakerdoek negen maanden lang om het kindje heen is gewikkeld.

Wat is bakeren? Waar komt dit gebruik vandaan?

Bakeren is oeroud. Over de hele wereld, sinds mensenheugenis worden pasgeboren kinderen

gebakerd. De bakertechnieken verschillen per cultuur en tijdperiode, de essentie is wereldwijd eenduidig. Bakeren komt er op neer dat een pasgeboren kind in doeken wordt gewikkeld van de schouders tot aan de voetjes. Bakeren heeft een positief effect op de slaap van pasgeboren kinderen. Tijdens hun slaapje, met name tijdens de REM-slaapfase kunnen kinderen wakker schrikken van de beweging van hun eigen armen en benen. Door het bakeren schieten de eigen ledematen niet ongericht de wereld in en blijft het kind bij zich zelf en daarmee in slaap.

Pasgeboren kinderen hebben nog nauwelijks besef van de wereld om hen heen en de grootte van het eigen lichaam. Zij leven als het ware in de omringende wereld. Dit hoort bij kinderen tot ongeveer zes, zeven jaar. Langzaamaan komen zij, vanaf de geboorte tot het leerrijp worden, steeds meer in hun eigen lichaam aan, zoals een schip in de haven aankomt. Zo komt het ik van een kind langzaamaan in het eigen lichaam (haven) aan. De haven, het eigen lichaam, wordt als een thuis ervaren. In dat (t)huis is het veilig, warm en vertrouwd. Bakeren kan voor baby's een hulp zijn om vanuit deze geborgenheid in het eigen lichaam en op de aarde aan te komen. Het woord 'bakeren' en de 'bakervrouw' horen bij elkaar, zoals Jozef en Maria of de hemel en de aarde bij elkaar horen.

Bakers

Bakers waren vrouwen van eenvoudige komaf, die als taak hadden in een gezin waar een kindje was geboren voor de moeder, het pasgeboren kind en de andere gezinsleden te zorgen. Meestal bleven zij een paar weken in huis, totdat de moeder weer op krachten was en zelf voor haar gezin kon zorgen. De baker was een vrouw met levenservaring. Zij wist hoe zij een brug kon slaan tussen de wereld waar het pasgeboren kind vandaan kwam en de aardewereld. Zij wist dat pasgeborenen geborgenheid, warmte en bescherming nodig hebben. Bakers leerden de moeders hoe zij met warme doeken een kindje begrenzing konden laten ervaren. Begrenzing,

'Winter', Giuseppe Gambarini (1680-1725). Pinacoteca Bologna

die het kind na de geboorte, bij het verlaten van de baarmoeder, moest missen. Bakerdoeken geven het pasgeboren kind een zelfde begrenzende ervaring als in de baarmoeder. Het kind voelt geheel onbewust waar het eigen lichaam stopt en de buitenwereld begint. Dit geeft een gevoel van veiligheid voor een kind dat bijna nog geheel buiten zichzelf 'woont'. Bakers leerden de moeders dat een doek die voor de kachel voorverwarmd was, extra behaaglijk voelt voor het kind maar dat doeken die te heet zijn geworden, 'heetgebakerde' (driftige) kinderen geven. De bakers leerden moeders de doeken niet te strak, maar ook niet te los om het kind te wikkelen. Als beeld kunnen we hierin zien, dat ook grenzen in de opvoeding niet te strak maar ook niet te los moeten zijn. Bij te strakke grenzen krijgt het kind geen ruimte om bijvoorbeeld te ontdekken en fouten te maken. Bij te losse grenzen krijgt het kind weinig of geen grenzen. Wat te los of te strak is, is een zoektocht die opvoe-

ders in onze tijd in vrijheid zelf mogen gaan. Een zoektocht die samenhangt met het leren kennen van het eigen kind en tijd nemen om vanuit vertrouwen het kind in de eigen ontwikkeling waar te nemen.

Ingewikkelde kinderen

Kinderen zijn voortdurend in ontwikkeling. Iets ont-wikkelt zich. Kinderen wikkelen zich bij het ouder worden uit, zij worden zichtbaar in hun eigenheid: wie zij in diepste wezen zijn. We leven in een tijd waarin wordt gesproken over 'ingewikkelde kinderen'. Hiermee worden geen gebakerde kinderen bedoeld, maar kinderen die ingewikkeld gedrag laten zien; kinderen die niet meer lijken te weten hoe zij zich moeten gedragen.

Zijn kinderen ingewikkeld geworden of is de tijd waarin wij leven voor kinderen ingewikkeld geworden? Weten kinderen niet meer hoe zij zich moeten gedragen, omdat zij zich te weinig gedragen voelen door de wereld die

hen omringt? Geven ingewikkelde kinderen, zoals de 'te drukke' kinderen of de 'te gesloten' kinderen, misschien aan dat zij voor hun ontwikkeling behoefte hebben aan 'uitgewikkeld' te worden? Willen zij misschien opnieuw ingewikkeld, gebakerd worden door doeken die geweven zijn van 'draden' van ongedeelde aandacht, echte belangstelling, warmte, aanwezigheid van vertrouwde opvoeders, natuurervaringen, verhalen waarbij zij zelf beelden mogen vormen in plaats van een overdosis aan mediabeelden?

Bakere voor oudere kinderen

Pasgeborene kinderen en kinderen tot ongeveer zes maanden oud worden gebakerd met doeken. Na het bakere met doeken nemen andere 'doeken' het over. Zoals het kind voor de geboorte door zeven omhullingen of 'bakere' wordt omhuld, zo omhullen na de geboorte eveneens zeven bakere onze kinderen:

- De eerste bakere is de eigen huid, deze geeft een grensbeleving van waar de buitenwereld begint en het eigen lichaam stopt;
- Een tweede doe is natuurlijke kleding;
- Een leven dat vorm gegeven wordt door ritme, regelmaat, respect, religie, relatie, rem en liefdevolle grenzen en humor beschermen het kind op weg naar de volwassenheid en vormen samen een derde bakere;
- Als vierde bakere, het eigen, zelfschepende vrije spel;
- Relaties en menselijke nabijheid zijn de vijfde, liefdevolle, warme bakere die een leven lang bescherming bieden. Relaties met (groot)ouders, vertrouwenspersonen, leerkrachten, familie, vrienden, sociale contacten;
- Ook de taal, de cultuur, het land, de school kunnen de zesde warme, omhullende bakere voor het kind zijn.
- Als zevende bakere: het cultuurtijdperk, de geboortedag, het geboorte-uur, de sterrenconstellatie die zich om het kind een leven lang heen 'wikkelen'.

Ook pubers verlangen naar deze zeven bakere. Zij zoeken naar authentieke opvoeders, voorbeelden van hoe anderen hun levensdraad van de eigen biografie oppakken en zij zoeken naar heldere grenzen. Grenzen over roken, drinken, uitgaan, gamen en vele vragen meer, die voor henzelf net zo ingewikkeld zijn als voor hun opvoeders. Opvoeders die in de puberteit een beschermend gevoel aan hun kind meegeven, bakere hun pubers met deze doeken. Doeken die levensmoed, levensvertrouwen en zingeving schenken. Omhuld door deze onzichtbare bakere, gaan een puber en adolescent door een turbulente levensfase. Aan de vooravond van de volwassenheid weet deze jongvolwassene hoe hij kapitein kan en wil zijn op het eigen schip. De wind blaast in de zeilen, zeilen, die gevormd zijn van de bakere van weleer. Wie wat bewaart, heeft wat... De reis over de levenszeeën kan verwachtingsvol beginnen.

Loïs Eijgenraam is auteur van o.a. 'Bakersprookjes' en 'Partnerschap-ouderschap, ouders worden en geliefden blijven'. Uitgegeven bij Christofoor. Zij is eigenaar van 'In verbondenheid opvoeden' www.loiseijgenraam.nl. Daarnaast is zij onderwijsadviseur BVS-schooladvies en docent bij de School voor Antroposofische Kinderopvang.

Het broertje van

door IJsbrand Terpstra (staflid, penningmeester Bestuur van de Kampen)

Als ik vertel dat ik een aantal weken per jaar in de huid kruip van een staflid op een zomer-kamp, is de volgende vraag vaak 'voor welke organisatie' dat is. "De Christengemeenschap-kampen", antwoord ik dan, vaak gevolgd door "de organisatie waar ik als kind ook altijd mee op kamp ben geweest." Die toevoeging neemt eventuele zorgen bij mijn gespreks-partner vaak weg. Alsof ik hem daar gerust mee stel, haar zeg dat het wel goed zit.

Dat riep bij mij de vraag op wat een naam eigenlijk is en wat die te maken heeft met identiteit. Want schijnbaar zegt 'De Christengemeenschap' niet voldoende, maar dat ik er al mijn hele leven aan verbonden ben, wel. Hetzelfde kwam ik vroeger op school tegen. Als ik me als IJsbrand voorstelde, ging er meestal nog geen lampje branden. Als ik mijn achternaam er aan toevoegde, werd er op eens van alles van me verwacht. 'Het broertje van dus', was de conclusie. Voor- en achternaam verbergen dus allebei een ander stukje identiteit.

Andere stafleden trokken die conclusie over identiteit jaren geleden ook al en vroegen zich vervolgens af wat onze voor- en achternaam dan moesten zijn. De Christengemeenschap voelt als een achternaam, als de familie waar we toe behoren. Maar wat zou onze voor-naam dan zijn? Bij welke naam zou er bij mensen nog geen lampje gaan branden, voordat ze weten dat we het broertje van al die andere gezinsleden van de Christengemeenschap-familie zijn?

Dat werd een vraag die de organisatie de afgelopen jaren bezig heeft gehouden. Iedereen had er een eigen mening over en zocht koortsachtig naar een voornaam. Maar was dat misschien ook niet een zoektocht

naar onze identiteit? Het zou goed kunnen. Want één ding is zeker: de kamporganisatie staat bol van identiteit. De uitdaging was echter dat je die, net als de identiteit van mensen om je heen, niet zomaar in het geheel kunt vatten. Met zoveel vrijwilligers, deelnemers en andere betrokkenen ziet iedereen de organisatie namelijk vanaf een andere kant.

Kleurrijke puzzelstukjes

Het verschil in perceptie tussen onze Waalse boer Blasius (kampsterrein Rogery) en de ouders van kinderen op het Winterkamp lijkt me wel duidelijk. Maar ook stafleden van hetzelfde kamp kennen allemaal een ander stukje van onze organisatie. Het lijkt wel alsof iedereen die betrokken is bij onze kampen een klein puzzelstukje van de identiteit in handen heeft en dat die puzzelstukjes, eenmaal in de goede volgorde gepuzzeld, een prachtige identiteit zouden laten zien.

Maar om hoeveel puzzelstukjes gaat het wel niet? Je zou daarvoor moeten weten wie er wel eens van de Christengemeenschapkampen heeft gehoord, dat een beetje heeft onthouden en zich er een beeld bij heeft kunnen maken. In de afgelopen negentig jaar moet dat een grote en nogal bijzondere groep mensen zijn geweest. Groot, omdat we ons licht elk jaar weer opnieuw door de wereld laten schijnen en bijzonder omdat al die mensen een stukje van onze identiteit bezitten. Een essentieel stukje van onze identiteitenpuzzel zelfs. Want hoe ziet jouw puzzelstukje eruit?

Een staflid met een blauw puzzelstukje in handen ging er de afgelopen jaren vanuit dat de identiteit voornamelijk uit water zou bestaan, iemand met een rood stukje dacht dat vuur de centrale rol zou spelen en de witte stukjes hadden het over een pap-identiteit. Allemaal

Zingen in de zon, kinderlamp Rogery (foto Merel Boer)

niet onwaar, maar het leuke is dat het allemaal stukjes van dezelfde puzzel zijn. En hoe meer puzzelstukjes je tegenkomt, hoe interessanter het wordt om de puzzel te gaan leggen. Alsof er steeds minder stukjes overblijven die nog een plekje moeten krijgen.

En daarmee komen we terug bij de Christengemeenschap-familie en het naamloze kindje. Bijna alle puzzelstukjes bleken geel te bevatten. We kwamen zelfs stralende, goudgele puzzelstukjes tegen die mooi in elkaar pasten. En zo diende de voornaam van onze kampen zich aan: 'Helios. Kampen van de Christengemeenschap'. Van de Griekse Helios, die de zon langs de horizon voert en 's nachts – geheel onzichtbaar – terug vaart om 's ochtends weer met volle kracht aan een nieuwe zonnetocht te beginnen. Moet ik de overeenkomsten met onze kampdagen nog verder toelichten? Of met onze jaarlijkse kampcyclus? Ik denk het niet.

Tijdens het afgelopen Hemelvaartweekend hebben we deze naam feestelijk gevierd en onze organisatie ceremonieel haar voornaam gegeven. Voortaan stelt de organisatie zich op een nieuwe school voor als Helios en zal er niet direct een lampje gaan branden. Ouders en kinderen zullen verwonderd zoeken naar de identiteit en bij het horen van de achternaam glimlachen en vragen of we 'het zusje van' zijn. De organisatie zal volmondig 'ja' knikken en zich een volwaardig lid van ons gezin voelen.

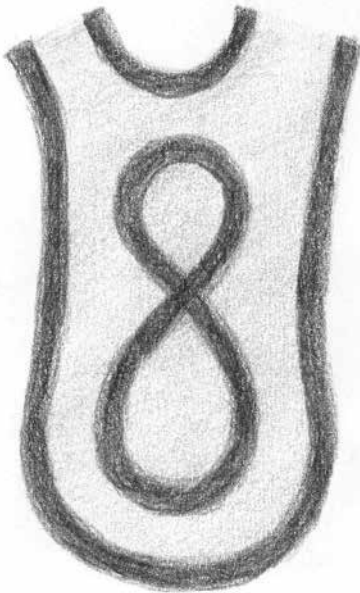
De ruitvorm als zonneteken?

door Marianne de Nooij (geestelijke in de gemeente Amsterdam)

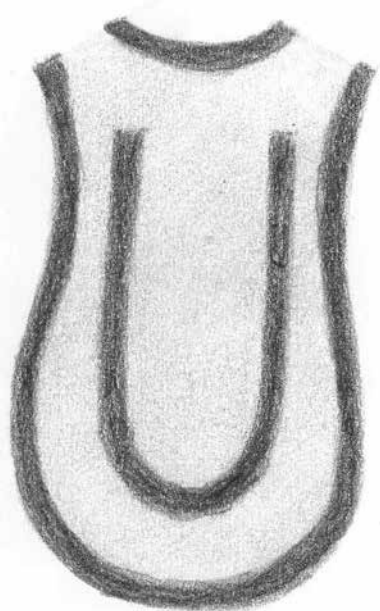
Met de stichting van de Christengemeenschap in 1922 in Zwitserland werden ons vanuit de geestelijke wereld in de cultus heel wat vormen, woorden en beelden toevertrouwd, waarvan lang niet altijd werd aangegeven wat daar de betekenis van zou kunnen zijn. Dat geeft tegelijk ook ruimte en laat je vrij om deze 'taal' van beelden, woorden en vormen op je eigen manier op je te laten inwerken en er je eigen ervaringen aan op te doen. Hoe is dat bijvoorbeeld in de Johannestijd met die opmerkelijke ruitvormige figuren op het priestergewaad in de mensenwijdingsdienst?

In de gewaden die een priester in de mensenwijdingsdienst draagt aan het altaar, is het oerbeeld van de mens als vierledig wezen waar te nemen. De (nauwelijks zichtbare) zwarte wollen talaar is een beeld voor het fysieke lichaam van de mens, dat eens weer ten prooi zal vallen aan de doodskrachten van de materie. De witte linnen alba die daar overheen wordt gedragen is een beeld voor de reine levenskrachten, ook wel het etherlichaam genoemd. De zijden gordel en de stola, die van kleur wisselen met de feesttijden door het jaar heen, verbinden deze levenskrachten met het

Voorkant

Achter kant

Voor- en achterzijde van de casula, getekend door een veertienjarige

psychische lichaam, ook wel zielelichaam of astrale lichaam genoemd. Dit astrale lichaam komt tot verschijning in de zijden casula of kazuifel, die ook met uiteenlopende kleurstemmingen wisselt met de feesttijden door het jaar heen. De zwarte wollen baret, die de priester voor aanvang en ook weer na het einde van de dienst draagt, drukt het 'ik' uit van de mens die deze gewaden draagt. De baret wordt dan ook gedragen wanneer de priester een persoonlijk woord spreekt in de toespraak tijdens de dienst.

Burger van twee werelden

Het woord 'casula' betekent: huisje. Gaandeweg de dienst mag dit huisje tot een bescheiden behuizing worden voor het engelwezen van de gemeente, dat door de priester heen mee de dienst voltrekt. Op de casula zijn twee figuren waar te nemen, soms in een iets

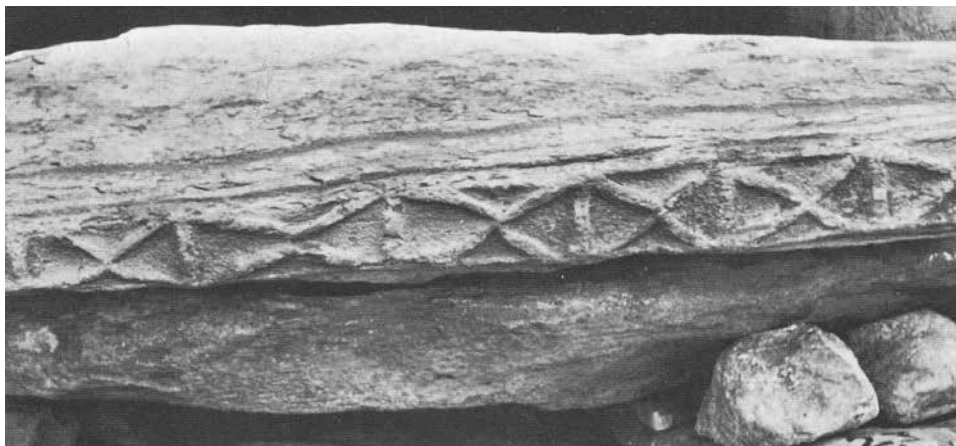
diepere tint van de kleur van de casula zelf, maar soms ook in een helder contrasterende kleur.

De vorm aan de voorzijde, die je kunt zien wanneer de priester zich omdraait naar de gemeente toe, is een lemniscaat, de vorm van het getal 8. Wie deze vorm op zich laat inwerken, kan daar heel wat aan beleven. Bijvoorbeeld hoe je de mens kunt denken op het kruispunt van de stroom die naar beneden voert, de aardse werkelijkheid in, en de stroom die naar boven leidt, naar de niet zintuiglijk waarneembare geestelijke wereld. Op dat kruispunt kun je jezelf echt beleven als burger van die beide werelden.

De lemniscaat op de casula is niet een dun lijntje, maar een brede band. Ga je aan de binnenzijde van die band omlaag de aarde-wereld binnen, dan zul je ontdekken dat je – voorbij het kruispunt naar boven toe – aan de

De dubbele spiraal met de romben op een steen uit de kring rond de tumulus van New Grange

Keten van romben op een steen in de grafheuvel van New Grange

buitenzijde van die strook bent beland. Daar vindt dus een haast onmerkbaar omkering plaats, een soort binnenstebuiten keren: alles wat buiten was is nu binnen en andersom. Rudolf Steiner (1) beschrijft een dergelijke omkering van de ziel, wanneer een mens na zijn heengaan het leven tussen dood en nieuwe geboorte is binnengegaan. Dit binnenstebuiten keren van de ziel maakt, dat de terugblik op het voorbije aardeleven vanuit de periferie gebeurt; alle gebeurtenissen uit dat aardeleven staan dan in het centrum.

Aan de achterzijde van de casula, waar we het grootste deel van de dienst zicht op hebben, is een U vorm weergegeven. Ook daar kun je iets aan beleven van de neerdalende beweging die een mens maakt vanaf zijn geboorte, naar het helemaal op aarde aankomen in de volwassenheid, om dan weer een weg naar boven toe in te gaan, op weg naar de drempelovergang van het sterven. Tegelijk heeft deze U ook de vorm van een hoge smalle schaal, een vaas of kelk, waarin je datgene wat vanuit de geestelijke wereld naar je toekomt, met open armen, een open hart kunt ontvangen.

Het ritme van het zonnejaar

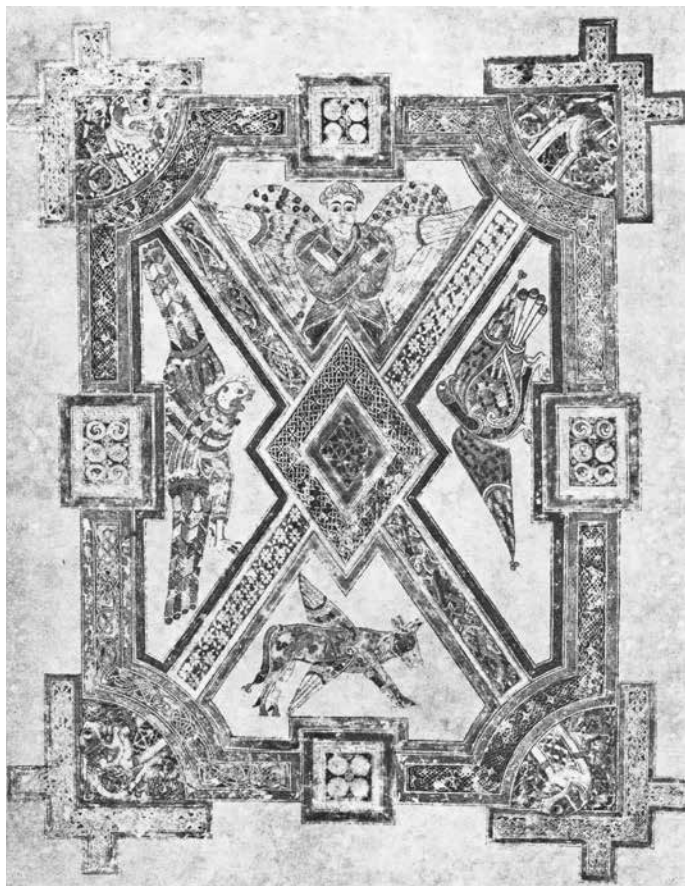
Er is elk jaar één feesttijd, de Johannestijd gedurende de vier weken na Johannesdag

op 24 juni, waarin de vorm van de U op de achterzijde van de casula ineens is verdwenen. Je oog rust dan in de dienst op een geheel ander beeld: acht stralend gele ruitvormige figuren, die ook wel 'romben' worden genoemd. Zoals dat ook voor veel andere cultische tekens in onze diensten geldt, is er bij deze ruitvormige romben achter op de kazuifel in de Johannestijd geen 'uitleg' gegeven.

Het stralende geel van de acht romben zal bij menigeen een beleven van lichtflitsen teweeg brengen; iemand noemde ze 'kompasnaalden'. De doorlopende schaalvorm van de U is opgelost in acht losse delen. In het getijdegebied van de Johannestijd horen we acht keer het woord 'licht', alsof in dit gebed de beeldentaal van de romben op de casula nu als woorden-taal in ons hart wordt gelegd.

De ruitvorm van de rombe is – net als de spiraal, de lemniscaat, de cirkel of het kruisteken – in de religieuze ontwikkeling van de mens al heel erg oud. In zijn boek 'Zon en kruis' beschrijft Jacob Streit (2) hoe dergelijke tekens te vinden zijn op de grote staande stenen in uiteenlopende megalithische culturen, onder meer in het huidige Ierland.

De heuvel van New Grange (graafschap Meath) was ooit omgeven door een reusachtige kring van dertig staande stenen, een kring die

Links: Het zonnekruis van Moone, Rechts: Book of Kells, aan het begin van het Johannesevangelie

nu nog slechts gedeeltelijk intact is. De hoofdmotieven op deze stenen en op de stenen in de heuvel zijn de spiraal, de zigzaglijn, de cirkel en de ruitvormige rombe. De dubbele spiraal toont de zonnedynamiek van een jaar. Uitgaande van het centrum van de spiraal (het winterpunt) is de zich loswikkende spiraalhelft een beeld voor het toenemen van de zonnekraft tot aan de zomer; weer inkrimpend gaat de tweede spiraalhelft via de herfst naar het volgende winterpunt in het centrum van de tweede spiraal. Op een van de stenen staat midden boven de liggende spiraalvorm een rombe afgebeeld als de hoge

zomerzon. Onder de spiraalvorm verschijnt de lage winterzon als een dubbele rombe, als de vorige en volgende winterzon in de spiraalhelften (zie p.21).

Binnen in de grafheuvel zijn aan elkaar geregen romben te vinden, elk met een verticale diagonaal. Deze keten van romben doet denken aan een cyclus van opeenvolgende jaren. Volg je het oppervlak van de rombe vanaf de linker punt via het breed worden en daarna weer afnemen naar de rechter punt, dan ontstaat het beeld van het toe- en afnemende ritme van het zonnejahr, zoals dat ook in de dubbele spiraal wordt afgebeeld. Zo kun je de rombe

beschouwen als een zonnejaar, waarbij de verticale diagonaal de langste dag aangeeft als midden van dat zonnejaar.

Jacob Streit beschrijft hoe hij ooit door een hoogbejaarde gids werd rondgeleid door een deel van de grafheuvel, dat later is ingestort. De gids heeft toen gewezen op een steen in de tumulus waarop een rombe was uitgebeiteld; hij vertelde dat hij had waargenomen, dat elk jaar in juni rond de langste dag, kort na zons-opgang een zonnestraal door de lange smalle ingang naar binnen viel en precies deze rombe trof.

Het voorchristelijke zonneteken van de rombe werd later in heel wat stenen Ierse kruisen opgenomen. Op het stenen zonnekruis in Moone (graafschap Kildare), dat uit de achtste eeuw stamt, reikt het motief van de rombe met de bovenste punt tot in het vlak van de zonne-ring.

In het Book of Kells (een evangelieboek geschreven en versierd rond het jaar 800 door Keltische monniken) zijn aan het begin van het Johannesevangelie de vier evangelisten in diersymbolen afgebeeld. In het midden is Christus weergegeven als een grote zonnerombe. Twee bladzijden verder staat de evangelist Johannes afgebeeld, met in zijn linkerhand het evangelie dat met de logos-woorden begint; op het schutblad hiervan staat een rombe met een ingeschreven kruis.

Deel van het grote ritme

In de beelden, vormen en taal van de mensenwijdingsdienst mogen we ons verbonden weten met die culturen in voorchristelijke tijden, die de zon als hun hoogste levenschenkende godheid vereerden. Het is de godheid die wij nu kennen en vereren als de Christus. Zij leefden in de verwachting dat dit hoge zonnewezen eens naar de aarde zou komen om, door de dood van een mensenwezen heen, de doodskrachten van de aarde te overwinnen. Johannes de Doper was de laatste profeet die de komst van deze levenschenkende godheid verkondigde. Door de doop van Jezus van Nazareth in de Jordaan maakte Johannes de Doper het mogelijk dat het Christuswezen in deze mens Jezus kon binnentrekken.

Het levenschenkende zonneritme, dat uitgaat van het beeld van de romben op de casula in de Johannestijd, kan ons helpen om ons deel te voelen van de grote ritmen die de mensheid op aarde doormaakt en waar wij in onze tijd met de mensenwijdingsdienst ons eigen steentje aan mogen bijdragen.

(1) Steiner, R. *De wereld van de gestorvenen.*

Uitg. Vrij Geestesleven (GA 141)

(2) Streit, J. *Zon en kruis. Uitg. Christofoor*

Boeken

Ontwikkelen van fijnzinnige afstemming

Dichter bij de bij. Op weg naar natuurlijk imkeren

Alma Huisken

Christofoor, 240 p, € 24,50

door Judith Slokker (gemeente Alkmaar)

Een bijzonder veelzijdig boek is deze kleine bijen-bijbel, een boek voor hoofd, hart en handen. *Dichter bij de bij* laat zich in eerste instantie lezen als een pakkend geschreven ervaringsverhaal. Alma Huisken neemt ons mee in haar eerste voorzichtige stappen als leerling-imker, op veilige afstand van de korf. Ze beschrijft hoe ze steeds meer geboeid raakt en de bijen mist wanneer ze 's winters niet meer bij haar in de tuin staan, maar overwinteren bij de imker van wie zij ze te leen had. Wanneer ze

dan de cursus biologisch-dynamisch imkeren gaat volgen, raakt ze steeds enthousiaster en vat ze moed om haar eigen bijen te gaan houden.

Ze leest zich grondig in. Zoals de bijen door het jaar heen nectar en stuifmeel van verschillende planten en zelfs hars van verschillende bomen verzamelen, zo put Huiskens uit diverse bronnen. In het boek vind je een uitgebreid hoofdstuk over biologisch-dynamisch imkeren, informatie over ziekten, over alle producten die door de bij worden gemaakt en een lange lijst met planten die voor bijen bijzonder voedzaam zijn. Huiskens beschrijft ook de anatomie van de bij, de verschillende soorten bijen en de bij als symbool in de geschiedenis. Naast deze grote rijkdom vind je er ook gedichten over bijen, lekkere en bijzondere recepten met honing en prachtige foto's en tekeningen.

Dichterbij het bijzondere wezen van de bijen kom je in hoofdstuk 14. Huiskens vergelijkt haar verschillende dieren op de boerderij, katten, kippen, ganzen, eenden en de wormen in de composthoop met haar bijen en maakt zo goed invoelbaar wat er zo bijzonder is aan deze beestjes. In eerste instantie lijkt het alsof communicatie met hen niet mogelijk is. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat er wel degelijk communicatie is, maar dat die op een veel fijner niveau plaatsvindt. Hierop doorfilosofierend kun je als lezer de indruk hebben dat het ontwikkelen van deze fijnzinnige afstemming een opgave is voor de huidige tijd. De bijen vragen er niet alleen om, ze helpen ons ook bij het ontwikkelen ervan.

Deze kleine bijbel is niet alleen een gids waarmee je vertrouwd kunt raken met het wezen van de bij en alles wat hij nodig heeft. Het is ook een boek waarin vele genuanceerde stemmen zijn opgenomen over het omgaan met de bijen. Hoewel Huiskens duidelijk een grote liefde voor het biologisch-dynamisch imkeren heeft, legt ze ook helder uit waarom bijvoorbeeld bijvoederen met suiker nodig kan zijn.

Een enthousiasmerend en genuanceerd boek, met vaart en met liefde geschreven. Een boek voor wie graag meer wil weten over dit

bijzondere beestje, voor wie wil weten wat hij in het klein kan doen voor de geplaagde bij, voor wie culinaire verdieping zoekt op het gebied van honing en natuurlijk voor wie overweegt zelf bijen te gaan houden. *Last but not least* is het een heerlijk verhaal van iemand die de moed vindt om haar liefde voor bijen te verwezenlijken. De honing die zij daarbij ontwikkeld heeft, kan ons ook weer voeden bij het verwezenlijken van onze liefdes.

Ontsnapt aan een zwart gat

Charlotte

Pia de Jong,

Uitg. Prometheus 2016, 216 p., €19,95

door Marije Stevens-Engels (geestelijke, gemeente Den Haag)

Charlotte vertelt het aangrijpende verhaal over het derde kind en enige dochter van Pia de Jong en haar man, wetenschapper Robbert Dijkgraaf. Ze wordt geboren in een klein grachtenhuis in hartje Amsterdam. Ze is stil en teer. Op haar ruggetje heeft ze een zacht rozig heuveltje. Als je erop drukt wordt het blauw 'de kleur van een meertje in het bos, rond het middaguur'. Er komen steeds nieuwe plekje bij, andere verdwijnen. Na ingrijpende onderzoeken blijkt het een uiterst zeldzame vorm van leukemie te zijn, zo zeldzaam dat er eigenlijk geen behandeling voor bestaat. De overlevingskans is praktisch nihil.

Intuïtief besluiten Pia en Robbert hun dochter mee naar huis te nemen, bij haar te zijn en haar alle liefde te geven die ze in zich hebben. "We gaan ervoor zorgen dat ze thuis op haar manier kan sterven als het zover is", zeggen ze tegen de kinderoncoloog. "Wij doen niets, dat kan ook veel zijn." Ze besluiten wel voor controle naar de oncoloog te komen. Deze man wordt hun bondgenoot. Hij belooft er alles aan te doen om Charlotte zo goed mogelijk te helpen. En zo gebeurt het ook. "Mijn benen slapen, mijn enkels knikken, mijn dochter is

twee weken oud. Ik ben tweeduizend jaar oud. Tegelijkertijd ben ik een bang kind." Ze gaan naar huis en sluiten zich – met de baby en haar twee broertjes van twee en vier jaar – op in hun 'burcht' aan de gracht. Het is een leven dat teruggebracht is tot de ruwe kern: overleven. Er wordt innig van elkaar gehouden, totdat het onafwendbare zal gebeuren.

Dit boek heeft veel indruk op mij gemaakt. Ik heb het in één ruk uitgelezen en daarna regelmatig herlezen. Het is echt, maar niet sentimenteel. Er staat geen woord teveel in. Pia beschrijft herinneringen uit haar jeugd, de steun die ze ondervindt van de mensen om de 'burcht' heen: grootouders, vrienden, buurman Mackie – voormalig Maagdenhuisbezetter –, het meisje van de overkant, Louis van de kinderspeelplaats, de oude man aan de overkant van de gracht: allemaal leven ze op hun eigen manier mee.

Als Charlotte één jaar oud is gebeurt het onverwachte: de plekjes verdwijnen, ze is in

remissie. Als de kinderoncoloog haar dat vertelt schrijft Pia: "Ik begin zo te trillen dat ik houvast zoek bij mijn stoel. Hij legt zijn arm om me heen. Er druppelen tranen over zijn wang, richting zijn snor. De arts, die al die tijd mijn steun en toeverlaat was, huilt. Het was zo spannend, zegt hij. Er waren tijden dat ik dacht dat ze het niet aankon. Dat het de verkeerde kant opging. Hij trekt aan zijn snor. Ik ben zo trots op haar, zegt hij. Ze heeft het op haar eigen manier gedaan."

Lange tijd heeft Pia geen letter op papier kunnen zetten over dat aangrijpende jaar. "We zijn als deeltjes, ontsnapt aan een zwart gat." Na ruim tien jaar kon ze het opschrijven. Momenteel woont de familie in Princeton USA. Charlotte is zeventien jaar. In 2017 is het boek ook in de Engelse taal verschenen: *Saving Charlotte, A Mother and the Power of Intuition*, W.W. Norton & Company.

Ontvangen boeken

Rudolf Steiner and the Christian Community.

Peter Selg, Florisbooks (2018), 90p. Wie liever Engels dan Duits leest is wellicht geïnteresseerd in de Engelse vertaling van het boekje van de Duitse arts en antroposoof Peter Selg *Menschenweihehandlung: Rudolf Steiner und die Priestergemeinschaft der christlichen Erneuerung* (Verlag Ita Wegman Inst. 2016). Hij onderzocht de relatie tussen de Christengemeenschap en de antroposofie. Bijvoorbeeld waarom Rudolf Steiner heeft geholpen bij het stichten van een 'zondagskerk', terwijl hij tevens zoveel nadruk legt op het spirituele in het alledaagse leven. En waarom de Christengemeenschap de communie viert met concreet aardse substanties brood en wijn, terwijl Rudolf Steiner ook spreekt over de 'geestelijke communie'. En waarom Rudolf Steiner gezegd zou hebben dat antroposofen geen religieuze vernieuwing nodig hebben, maar elders benadrukt hij juist het belang van deze beweging tot religieuze vernieuwing. Hoe is dat alles met elkaar te rijmen?